

Streszczenie rozprawy doktorskiej napisanej w Katedrze Postępowania Karnego Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Andrzeja Sakowicza, pt.:

„Prawo do obrony podmiotu zbiorowego”

Wedle tradycyjnych dla prawa karnego kanonów, odpowiedzialność karna była zawsze zindywidualizowana, a w związku z obowiązywaniem reguły *societas delinquere non potest*, z definicji nie mogła odnosić się do organizacji (korporacji, podmiotów zbiorowych)¹. Za miejsce „narodzin” koncepcji karnej odpowiedzialności organizacji za przestępstwa uznaje się Stany Zjednoczone, a środowiskiem kształcenia i rozwoju tamtejszej doktryny *corporate criminal liability* przez wiele lat była przede wszystkim kultura prawna *common law*. Kluczowe dla rozwoju koncepcji karnej odpowiedzialności organizacji były orzeczenia Sądu Najwyższego USA

z przełomu XIX i XX w.² Dalekie od prawdy byłoby jednak stwierdzenie, że negatywne zachowania dewiacyjne organizacji to domena czasów współczesnych. Aktywność gospodarcza organizacji od zawsze jest źródłem nie tylko zysków ekonomicznych, równowagi gospodarczej i dobrobytu społecznego, ale również powoduje „choroby społeczne”, tj. patologie społeczne takie jak korupcja, ubóstwo, nierówności społeczne, czy przestępczość gospodarcza. Problem ten próbowano zwalczać przy wykorzystaniu metod prawa represyjnego na długo przed powstaniem pierwszych koncepcji odpowiedzialności karnej organizacji, a część z autorów doszukuje się początków współczesnych koncepcji odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione jeszcze w średniowiecznych regułach kościelnej ekskomuniki klasztorów³.

Odpowiedzialność organizacji za czyny zabronione pod groźbą kary była przedmiotem licznych badań socjologicznych i kryminologicznych, których intensywność nasiliła się szczególnie po opublikowaniu badań Edwina Sutherlanda⁴ i kolejnych badaczy zainspirowanych

---

¹ M. Filar, Odpowiedzialność lekarzy i zakładów opieki zdrowotnej, LexisNexis 2004 s. 245.

² W szczególności wyrok w sprawie *New York Central R. Co. & Hudson River Railroad v. United States*, 212 U.S. 481 (1909).

³ L. M. Salinger (red.), *Encyclopedia of white-collar & corporate crime*, Sage Publications 2005, Vol. 1, s. 212.

⁴ Edwin H. Sutherland, *Crime of Corporations*, The Sutherland Papers 78-95 (1956) reprint [w:] L. Orland (red.), *Corporate and White Collar Crime: An Anthology*, Anderson Publishing Co., Cincinnati Ohio 1995, s. 105-106

wynikami jego analiz⁵. Problem ten był również wielokrotnie omawiany w kontekście odpowiedniego stosowania prawa karnego materialnego oraz modeli odpowiedzialności organizacji, korporacji, podmiotów zbiorowych za czyny zabronione. Również w polskim piśmiennictwie karnistycznym kwestie kryminologiczne i prawnomaterialne związane z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych były przedmiotem pogłębionej refleksji przedstawicieli doktryny. Brakuje jednak publikacji odnoszących się do kwestii procesowych związanych z procedurą mającą na celu ustalenie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn zabroniony pod groźbą kary. W szczególności zagadnienie prawa do obrony podmiotów zbiorowych oraz składających się nań uprawnień z zakresu obrony materialnej i formalnej nie doczekało się dotychczas należytego opracowania w doktrynie prawniczej. Rozprawa „Prawo do obrony podmiotu zbiorowego” (dalej: „**Rozprawa**”) ma na celu wypełnienie tej luki.

W Rozprawie poddano analizie przepisy zarówno obowiązującej ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. Nr 197, poz. 1661 ze zm., dalej: „**Ustawa**”), jak i aktualnego na dzień złożenia Rozprawy Rządowego Projektu ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, który wpłynął do Sejmu w dniu 11 stycznia 2019 r. (dalej: „**Projekt**”). Objęcie rozważaniami także projektowanych przepisów było pożądane nie tylko z uwagi na dynamikę zmian legislacyjnych w Rzeczypospolitej Polskiej. Analiza ww. Projektu została uwzględniona w Rozprawie, ponieważ jest to projekt dostatecznie ukształtowany by uznać go za konkretny przejaw propozycji zmian, które w zbliżającym się czasie zamierza wprowadzić ustawodawca (tzw. wielka nowelizacja przepisów o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych jest zapowiadana od dawna, a w 2020 r. Ministerstwo Sprawiedliwości zwracało uwagę na konieczność wprowadzenia zmian w tym zakresie w najbliższym czasie). Ponadto, takie podejście umożliwiło ukazanie w wyjątkowym kontraście wad i zalet poszczególnych rozwiązań procesowych.

Rozprawa oparta jest przede wszystkim na metodzie dogmatycznej (przy wykorzystaniu derywacyjnej koncepcji wykładni), przy czym podjęto w niej również próbę oceny analizowanych rozwiązań z perspektywy aksjologicznej usiłując odpowiedzieć na pytanie o prawidłowy zakres uprawnień podmiotu zbiorowego w procesie w przedmiocie jego odpowiedzialności będącym częścią wymiaru sprawiedliwości demokratycznego państwa

---

⁵ Tak np.: Marshall B. Clinard, Peter C. Yeager, *Illegal Corporate Behavior*. 14-25, 109-115, 147-148 (1979) reprint [w:] L. Orland (red.), *Corporate And White Collar Crime: An Anthology*, Anderson Publishing Co., Cincinnati Ohio 1995, s. 106 i n., Irwin Ross, *How Lawless Are Big Companies?*, 102 *Fortune* 56-72 (1980) reprint [w:] L. Orland (red.), *Corporate And White Collar Crime: An Anthology*, Anderson Publishing Co., Cincinnati Ohio 1995, s. 114 i n.

prawa⁶. Prowadzona analiza została jedynie częściowo wsparta metodą prawnoporównawczą – rozprawa nie ma charakteru prawnoporównawczego, ale odniesienia do porządków prawnych państw trzecich w analizowanych aspektach pełnią w niej funkcję poznawczą i pozwalają na ukazanie innej perspektywy niektórych rozwiązań procesowych z zakresu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione.

Pierwszy rozdział Rozprawy ma charakter wprowadzający i uwzględniono w nim pełną kryminologiczną analizę zjawiska tzw. przestępczości korporacyjnej z uwzględnieniem wątków odnoszących się do dopuszczalności uznania zdolności podmiotów zbiorowych do bycia podmiotami „odpowiedzialnymi” (podmiotami praw i obowiązków). Przyjęty model odpowiedzialności korporacji jest istotny nie tylko z teoretycznego punktu widzenia, bowiem wybór ustawodawcy w tym zakresie ma poważny wpływ na kształt postępowania dowodowego przeciwko korporacji, a w konsekwencji na kształt całości postępowania w przedmiocie jej odpowiedzialności za czyn zabroniony. Ostatecznie ustalono, że obowiązujący polski model odpowiedzialności korporacji za przestępstwa, tj. model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych na podstawie przepisów Ustawy, łączy elementy modelu odpowiedzialności identyfikacyjnej, odpowiedzialności zastępczej i odpowiedzialności agregacyjnej. Model zaproponowany w przepisach Projektu stanowi natomiast połączenie modeli nominalistycznych z modelem realistycznym.

Drugi rozdział Rozprawy poświęcono analizie pozycji podmiotów zbiorowych jako podmiotów praw i gwarancji w postępowaniu w przedmiocie ich odpowiedzialności za czyn zabroniony. Skonkretyzowanie standardu ochrony prawnej podmiotów zbiorowych wymaga ustalenia standardu ponadustawowego, co poczyniono w tym właśnie rozdziale analizując zakres uprawnień przyznanych podmiotom zbiorowych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz na gruncie prawa międzynarodowego. Ustalenia w powyższym zakresie pozwoliły na przejście do analizy ogólnych gwarancji procesowych podmiotu zbiorowego w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony na poziomie ustawowym, co uczyniono w ostatniej części tego rozdziału

Rozdział trzeci Rozprawy zawiera rozważania na temat zakresu uprawnień podmiotu zbiorowego składających się na jego obronę materialną w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony. Omawiane uprawnienia skategoryzowano odnosząc się w szczególności do prawa podmiotu zbiorowego do: informacji procesowej, udziału

---

⁶ T. Barankiewicz, Aksjologiczna problematyka prawa, RNP, tom XIV, nr 1, 2004, s. 45 i n.

w czynnościach procesowych, podjęcia inicjatywy dowodowej, przedstawiania stanowiska procesowego i zaskarżania decyzji procesowych. Przepisy Ustawy oraz Projektu zawierają ograniczoną regulację przebiegu postępowania w sprawie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn zabroniony. W przeważającej mierze odsyłają one do odpowiednio stosowanych przepisów k.p.k., co rodzi niemałe problemy interpretacyjne – omówione w rozdziale trzecim i czwartym Rozprawy. Istotny w toku analizy będącej przedmiotem Rozprawy był fakt, że postępowanie sądowe w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego na podstawie Ustawy nie jest poprzedzone postępowaniem przygotowawczym. Etapem poprzedzającym postępowanie sądowe przeciwko podmiotowi zbiorowemu jest postępowanie przeciwko osobie fizycznej w wyniku, którego może zapaść prejudykat warunkujący odpowiedzialność podmiotu zbiorowego. Zatem odpowiedzialność ta ma charakter pochodny kwalifikowany. Z kolei przepisy Projektu wprowadzają możliwość wszczęcia postępowania przygotowawczego w sprawie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, a także prowadzenia go wraz z postępowaniem przygotowawczym przeciwko osobie fizycznej, której czyn ma być przedmiotem postępowania przeciwko korporacji. Powyższe różnice w modelach opartych na przepisach Ustawy i Projektu potwierdzają zasadność założenia, że porównanie obu modeli (obowiązującego i proponowanego) pozwoliło na ukazanie zalet i wad poszczególnych rozwiązań procesowych w sposób wyjątkowy, a analiza przepisów Projektu uwydatniła zalety i wady obowiązującej Ustawy.

Ostatni rozdział Rozprawy został poświęcony zagadnieniom obrony formalnej podmiotu zbiorowego. Standardy rzetelnego procesu w demokratycznym państwie prawnym wymagają wyposażenia strony biernej postępowania w przedmiocie odpowiedzialności za czyn zabroniony w uprawnienie do korzystania z pomocy profesjonalisty, posiadającego odpowiednie kwalifikacje i wiedzę prawniczą, która to pomoc ma równoważyć nierówność broni pomiędzy stroną bierną postępowania represyjnego a profesjonalnym oskarżycielem (wnioskodawcą) i umożliwić stronie biernej korzystanie z pełni praw i środków prawnych służących obronie jej interesów

w postępowaniu. W tym kontekście, w rozdziale czwartym analizie poddano rolę i pozycję obrońcy podmiotu zbiorowego w postępowaniu, ograniczenia dotyczące osoby obrońcy, sposoby jego ustanowienia oraz zakres czynności obrońcy podmiotu zbiorowego w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony. Zasady obrony formalnej podmiotu zbiorowego w przeważającej mierze są analogiczne do zasad obrony formalnej osób fizycznych w postępowaniu karnym, chociaż istota postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu oraz przyjęty w Ustawie (i proponowany w Projekcie) model odpowiedzialności tych podmiotów za czyny zabronione wymuszają pewne odrębności. Najdalej idące różnice w zakresie obrony

formalnej podmiotu zbiorowego i osób fizycznych w postępowaniu karnym rysują się na tle zagadnień obrony obligatoryjnej i kwestii ustanowienia obrońcy z urzędu, co zostało szczegółowo omówione w ostatnim rozdziale Rozprawy.

Badania naukowe, których efektem jest powstanie Rozprawy pozwoliły na ustalenie, że zakres uprawnień składających się na obronę materialną podmiotów zbiorowych w postępowaniu opartym na przepisach Ustawy i Projektu różni się istotnie od zakresu uprawnień, którymi dysponują osoby fizyczne w postępowaniu karnym. Różnice w zakresie uprawnień składających się na obronę formalną podmiotu zbiorowego są widoczne, ale nie tak znaczące jak w przypadku uprawnień składających się na obronę materialną.

Rozprawa została zakończona postulatami *de lege lata* i *de lege ferenda*, które w ocenie autora pozwolą na niezbędne doprecyzowanie statusu i uprawnień podmiotów zbiorowych w postępowaniu opartym na przepisach Ustawy oraz pozwolą przybliżyć przepisy Projektu do urzeczywistnienia konstytucyjnego i konwencyjnego prawa do obrony podmiotu zbiorowego w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony.

---

mgr Sebastian Zieliński